

III.

A MODERN ISKOLARENDSZER KIBONTAKOZÁSA VAJDASÁGBAN

A népoktatási törvény tervezetétől a törvény megszavazásáig

A magyar tanügy polgári átalakítását először az 1848-as forradalomban megalakult független magyar kormány vette tervbe.

A kormánynak ez az elgondolása nagy megértésre és támogatásra talált a magyar pedagógustársadalom haladó köreiben. Erre utal a Pesten 1848. július 20-ától 24-éig megtartott első egyetemes tanügyi kongresszus, amely munkájában a tanügy polgári és nemzeti egységének megeremtését tartotta szem előtt. Mélyreható elemzéssel a kongresszus rámutatott a múlt terhes örökségét magán viselő közoktatás nehéz helyzetére, és kimondta, hogy ezen csak az állam segíthet úgy, ha maga állítja iskoláit, biztosítja a teljes tanszabadságot, és ha a nevelés függetlenné válik az egyháztól.

A kongresszus befejezése előtt Eötvös József, a független magyar kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere az országgyűlés elé terjesztette a népoktatás átalakítására vonatkozó, 19 pontból álló törvényjavaslatát. Ebben Eötvös is az állami iskolákat helyezte előtérbe, de a hitfelekezeteknek is megengedte az iskolaállítást, és magától értetődőnek tartotta, hogy a tanügy irányításában egyedül az állam illetékes.

Az állami iskolák eltartásáról az állam hatalmi szervei gondoskodnak, tanterveiket az állam hagyja jóvá, és gyakorolja a felügyeletet munkájuk felett. Az egyházi iskolák eltartásáról

az egyház gondoskodik, tanterveiket az egyházi hatóságok hozzák meg, munkájukat pedig az állam ellenőrzi. Eötvös iskolapolitikai koncepciója szerint a tanügy irányításában kizárólag az állam illetékes, míg a kongresszus koncepciójában az állam csak alapítási és szervezeti kérdésekben rendelkezik, a tartalmi kérdéseket engedje át a pedagógusoknak. Itt tértek el egymástól Eötvös és a kongresszus, így a kongresszus határozatai nem tükröződnek a törvényjavaslatban.

Eötvös miniszter korának egyik legműveltebb embere, a polgári átalakulás meggyőződéses vezéralakja. Törvényjavaslatában szinte forradalmi hangot ütött meg: szerepel benne az állami iskola, a tankötelezettség, az ingyenes oktatás törvényes erőre emelése, a hittantanítás külön elbírálása. Természetes, hogy ezekkel a követelésekkel maga ellen ingerelte társadalmi rendjét, a főnemességet, különösen a főpapságot, és törvényjavaslata a felsőházban hajótörést szenvedett. A főpapok levetették az országgyűlés napirendjéről az Európán átsüvítő forradalomban napvilágot látott, és az évszázados rabszolgaságból való felszabadulásáért küzdő nép törekvéseit tartalmazó okmányt.

A törvényjavaslatból nem lett törvény.

Bécs 1848 után szakítani kényszerült a régi rendszerrel, és a polgári fejlődés vonalát kellett követnie. Önkényuralmával megbénította a legyőzött ország társadalmi és gazdasági fejlődését, tanügyét pedig egyszerűen az osztrák iskolák újjászervezésére kidolgozott terv szerint rendezte.

Az osztrák minisztériumnak a világosi fegyverletétel után már 1849. október 9-én kiadott rendelete értelmében a magyar iskolák az Organisationsentwurf (Az ausztriai gimnáziumok és reáliskolák szervezetének tervezete) szellemében az osztrák iskolákkal közös szervezetet kaptak. A kulturminisztérium reformtervezetében a németesítés, a klerikalizmus és

a birodalomhoz való hűség domborodik ki. A németesítés inkább a közép- és felső fokú oktatásban jutott kifejezésre.

Az elemi iskolákban a tanítás anyanyelven folyt, de az elemitől kezdve az egyetemig dinasztiahűségre, hitbuzgóságra és a fennálló társadalmi és politikai rendszer tiszteletére nevelte az ifjúságot. Hattól tizenkét éves korig állapították meg az iskolakötelezettséget. A községek voltak hivatva felállítani és fenntartani az iskolákat, a tanügy irányítását pedig az egyházza bízta. A tankötelezettség betartását igen szigorúan megkövetelték és ellenőrizték. Szigorúságukban odáig jutottak, hogy a gyermekeket sok esetben csendőrkísérettel vitték iskolába. Nem volt éppen népszerű eljárás, nem is maradt következmények nélkül. A gyermekek szüleikkel együtt megutálták az iskolát, egyszerűen bujkáltak előle, ami viszont oda vezetett, hogy az iskolába járó gyermekek száma szemmel láthatóan apadt az általános közművelődés rovására. Az iskoláztatás hatékonyságának fokát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az 1863-ban bevonult újoncok közül Magyarországon 22%, Horvát–Szlavonországban 9,5%, Erdélyben 8,9% tudott írni.

Az elemi iskolák végleges rendezése csak az 1855. április 25-én, „Verordnung des Ministers . . .” Miniszteri rendelet) címen kiadott részletes rendelet alapján történt. Hasonlóan a tíz évvel azelőtt kiadott iskolai szabályzathoz, ez a rendelet is alsó és főelemi iskolákra osztotta fel az elemi oktatást, azzal a különbséggel, hogy az alsó és a főelemi iskolák négyosztályosak voltak. Az alsó elemi iskolát egy szakképzett tanító vezette, a főelemi iskolának pedig minden osztályát külön tanító tanította. Tanterveik elméletben azonosan hatottak, gyakorlatban azonban az alsó elemi iskola tananyaga jóval szűkebb volt.

A tanügynek ez az átszervezése végre eljutott odáig, hogy

a kormányzat az iskolát közügynek tekintette, és „a betűvetés megtanulásától a legmagasabb fokú képzettség megszerzéséig egységbe foglalta egész rendszerét”. Mindezt azonban az osztrák állam érdekeinek rendelték alá.

A forradalom bukása után az egységes birodalmat szolgáló közigazgatás átszervezésében a Bácska, a Bánát és a Szerémség Szerb Vajdaság néven külön közigazgatási egységet alkotott. A közoktatást mégis 1855. július 1-jéig a bécsi közoktatásügyi minisztérium alá tartozó, ideiglenesen felállított tanügyi hatóság intézte. Ekkor vette át az iskolaügyek intézését a temesvári helytartóság mint politikai hatóság. Az ország az új tanügyi rendszer értelmében iskolakerületekre oszlott, és a kerületi hatóságok mellett iskolatanácsokat állítottak fel. Ezekbe az iskolatanácsokba főleg papokat neveztek ki, hiszen az 1855-ben megkötött konkordátum alapján a közoktatás ismét visszatért az egyház jogai közé. Világiak ritkán lehettek iskolatanácsstagok, akkor is csak a legmegbízhatóbbak. Minden iskolakerület élén tanfelügyelő állt. Ezek rendszerint az egyházkerületi esperesek soraiból kerültek ki.

Az önkényuralom megszilárdítására törekvő Bach-rendszer ellene volt a polgári fejlődést elősegítő mozgalmakban elért eredményeknek, és közoktatásügyi politikáját úgy irányította, hogy az az összbirodalom érdekeit szolgálja. Mégis azt kell mondani, hogy a fejlődés nem állt le. Jó hatással volt a Vajdaságban aránylag jól kiépített népiskolai hálózat működésére. Az önkényuralom kormányzatának közoktatásügyi intézkedései újabb tantermek megnyitásával érezhetően megnövelték az iskolai férőhelyet, és ezzel bővítették a tankötelesek beiskolázásának lehetőségeit. Számos falu mint önálló község saját erejéből nagyobbította a régi iskoláját egy-két tanteremmel, és új tanítói állások szervezésével emelte tanítóinak számát. Csantavér, az alig néhány évvel ezelőtt felszabadult

jobbágyfalu kéttantermes iskoláját 1856-ban újabb tanteremmel bővítette, és a község 859 iskolaköteles gyermeke közül 509 rendszeresen látogatta az iskolát. A leányok külön tanterembe jártak. Igaz, hogy a kiadott szabályzatokban előírt 100 tanuló helyett a három tanító közül egyre-egyre valamivel több jutott, de az iskolakötelesek 77%-a iskolába járt. Moravicán 1852-ben „alaposan” megjavították az iskolaépületeket; 1854-ben „az íráshoz is alkalmas” új padokat készítettek, vagyis a padokat fedőlapokkal látták el. Ez az iskola a népesebb iskolák közé tartozott, és már 1819-ben 241 fiú és 207 leány járt rendszeresen iskolába, kiket két rendes és egy segédtanító tanított. 1854-ben ugyan még három tanító dolgozott az iskolában, a tanulók száma azonban igen megnőtt. 280 fiú látogatta a tanítást. Bajmokon 1858-ban 900 tanköteles tanult három tanító keze alatt. Zentán rosszabb a helyzet. 1854-ben 1340 katolikus tanköteles közül 440 járt rendszeresen iskolába, míg a gyermekek 70%-a nem volt beiskolázva. Más a helyzet az ötvenes években Szabadkán, ahol az aulikus városvezetőség az iskolareformokra vonatkozó rendeleteket sohasem utasította vissza. Követelményeiknek azonban rendszerint csak a központi iskola átszervezésében tett többé-kevésbé eleget. Keveset gondolt a külvárosi iskolákra. Pedig a tanköteles gyermekek számának növekedése sokkal több gondot igényel. 1852-ben a város lakossága közel 50 000, tanköteleseinek száma pedig 14 061. Ezek szerint az új iskolaszervezésnek és az elrendelt tankötelezettség végrehajtásának csak úgy tehetett volna eleget a hatóság, ha megnyit 150 tantermet ugyanannyi tanítóval. Erre azonban nem is gondolt, és nem is volt hajlandó. Nem ismeretes, hogy ezekben az években Szabadka mennyit költött az iskolákra, de hogy azok nem voltak taneszközökkel ellátva, az egy 1856-ból származó igazgatói jelentésből kitűnik. A tanköteles gyermekek számához

mérten oly kevés a tanterem, hogy újabbakat kell építeni, és azokat ábrákkal, képekkel kell felszerelni a fokozottabb szemléltetés céljából. Ám nagyon kevés változással minden maradt a régiben. Egy újabb jelentésből az világlik ki, hogy a városban a rajziskola tanítójával együtt 18 tanító működött; a 14 061 tanköteles közül 1847 tanuló látogatta rendszeresen az iskolát, vagyis a tankötelesek 7,5%-a, míg 92,5% nem járt iskolába.

A Bach-rendszer 1860-ban válságba jutott. Az elkövetkező időszak, a provizórium vagy átmeneti állapot, bizonyos politikai rendezetlenséghez vezetett, és ennek következtében az eddig aránylag szigorú iskolai fegyelem is meglazult. Az iskolák ekkor visszakerülnek a helytartóság hatáskörébe, csökken az iskolák ellenőrzése és az iskolába járó gyermekek száma. Moravicán 1866-ban arról panaszkodnak, hogy a nagyobb fiúk között elharapódzott az iskolakerülés.

A provizórium alatt nyílnak meg a Bácskában annyira elterjedt tanyai iskolák.

A népoktatási törvény

1867-ben, a kiegyezéskor megalakult felelős magyar kormány a vallás- és közoktatásügyi minisztérium vezetésével ismét Eötvös Józsefet bízta meg. Eötvös a népoktatás átalakítására irányuló új törvényjavaslatával elindította a harcot az önálló magyar művelődéspolitikai megteremtéséért.

Művelődéspolitikai koncepciója alapjának a népművelés kérdésének megoldását tekintette. Először tisztázni kell az állam jogait és kötelezettségeit, hogy ez alapul szolgálhasson

a továbbiakban. Az államnak kell megteremtenie a művelődés és nevelés feltételeit, a művelődés terjesztéséből azonban nem zárhatja ki a felekezeteiket, társulatokat, az egyéni kezdeményezést.

Népoktatási reformját a társadalom bevonásával akarja előkészíteni. Ez pedig úgy érhető el, ha a társadalom részt vesz a szabad népnevelési egyesületek munkájában, amelyeknek megszervezését Eötvös 1867-ben megkezdte. Ez a kezdeményezése nem járt sok sikerrel. Alig néhány szabad népművelési egyesület alakult meg az országban.

A néptanítók képzettsége színvonalának emelésére 1868. február 6-án elindította a Néptanítók Lapja című pedagógiai hetilapot, amely 1874-ig magyar, német, szlovák horvát, szerb, román és ruszin nyelven jelent meg. Ez a korszerű pedagógiai lap sokban hozzájárult a modern pedagógusréteg kialakulásához.

Nem feledkezett meg Eötvös a népoktatási törvény előkészítésekor a megfelelő tankönyvek, vezérkönyvek és taneszközök előállításáról sem. Külön bizottságot alakított ennek a munkának az elindítására. A modern tanítóképzés megszervezése végett tehetséges fiatalokat államköltségen külföldre küldött, hogy az ott elsajátított pedagógiai tapasztalatokat mint tanítóképezdei tanárok hazájukban kamatoztassák.

Népoktatási törvényjavaslatának újabb változatát 1868. június 23-án nyújtotta be az országháznak.

A törvényjavaslatot először a Népoktatási Bizottság ülésein tárgyalták. A legélesebb vita a nemzetiségek anyanyelvi oktatása körül alakult ki. Legjobban azt rótták fel Eötvösnek, hogy javaslatában sokat engedett meg a nemzetiségeknek az anyanyelvi oktatás terén. Eötvös ugyanis azt akarta elérni, hogy a nemzetiségek gyermekei is anyanyelvükön tanulják meg az

elemi ismereteket az egész ország területén. A Népoktatási Bizottság módosította a javaslatban a nemzetiségek anyanyelvi oktatására vonatkozó részt, és kevésbé vette figyelembe a kisebbségek jogait.

Ezekon a módosításokon az országgyűlés nem változtatott, hanem úgy fogadta el a képviselő- és a felsőház is, és a népoktatási törvényt 1868. december 5-én megszavazták.

Végre megszületett a nagy horderejű törvény, a polgári társadalom iskolarendszerének megalapozója. Vele kezdődött meg az intézményes oktatás törvényes rendezése. A népoktatás törvényes rendezése az általános tankötelezettségnek a 6. évtől a 12., illetve 15. életév betöltéséig való bevezetésével megelőzte a fejlettebb nyugati államok közül Angliát, ahol hasonló törvényt – Elementary Education Act – 1870-ben hoztak, Olaszországot, ahol a tankötelezettséget 1871-ben vezették be, és Franciaországot, ahol 1882-ben hoztak hasonló törvényt.

A népoktatási törvény megalkotója a legemberibb érzelmeikkel indította útjára jövőbe tekintő alkotását, és őszintén kívánta a nép felemelkedését. Nem rajta múlt, hogy elképzelései nem valósultak meg mindenben.

A népoktatási törvény szabályozta a népoktatási intézmények típusait: elemi népiskola, felsőbb népiskola, ismétlő iskola, polgári iskola és tanítóképző. Az általános tankötelezettség bevezetésével intézkedett a népoktatás ingyenességről; ezt csak a szegénységi bizonyítvánnyal rendelkezők élvezhették. Gondoskodott az iskolák fenntartásáról, népiskolai hatóságok megszervezéséről és a tanítási nyelvről.

A közoktatásügyi minisztérium meghozta az előírt iskolák tanterveit, engedélyezte az elkészült és megfelelő tankönyveket, megszervezte a népoktatási hatóságokat, és tankerületekre osztotta az országot. Minden tankerület élére tanfelügyelőt

állított, a tanfelügyelő mellé megszervezte a megyei iskolatanácsot, a községekben pedig az iskolaszéket.

Iskoláinak jellegét minden község maga határozta meg, és döntése után mindjárt meg kellett szervezni az iskolák helyi hatóságait.

A népoktatási törvény 11. pontja kimondja, hogy nyilvános tanintézeteket a törvény által megszabott módon állíthatnak, fenntarthatnak hitfelekezetek, társulatok, személyek, községek és az állam. Az államnak nem állt szándékában, hogy az ország összes népiskoláinak eltartását magára vállalja, nem is volt abban a helyzetben. Iskolaállítási terveit akkor még majdnem csak a tanítóképzőkre és a hozzájuk tartozó gyakorló iskolákra korlátozta. Annál nagyobb aktivitást váltott ki ezen a téren a katolikus egyház. Papságát arra utasította, hogy vesse latba minden erejét az iskolák katolikus jellegének további megtartásáért.

Szabadkán is, mint a legtöbb helyen, a papság befolyása kettéosztotta az elemi iskolák jellegének megállapításával megbízott közoktatásügyi bizottságot. A többséget a papságnak sikerült meggyőznie a községi iskolák káros hatásáról, és ezek a felekezeti jellegű iskolák mellett álltak ki. Kisebbségben maradtak a „szabadkai liberálisok”, ahogy a városban kibontakozó pártéletben a polgári reformok legkövetkezetesebb képviselőit nevezte az egyik helyi pap. Az iskolák jellegére vonatkozó javaslatot kétszer is tárgyalták.

A felekezeti iskola hívei legfőbb érvként a vallási érzés veszélyeztetését emelték ki. A vitában a községi iskoláért harcoló kisebbség kifejti, hogy a felekezeti iskolák ellenkeznek a kor demokrata irányával, és meg van győződve arról, hogy pártolói sem óhajtják a gyermekeknek a korszellem helyes irányával ellenkező nevelését.

A vita után a városi tanács a községi iskolák mellett döntött, és a városban kapott helyet a megye egyetlen állami jellegű népiskolája, az 1871-ben megnyitott állami tanítóképző gyakorló iskolája.

Sok községben évekig tartott a küzdelem az iskolák jellegének meghatározása körül. Zomborban nyolc évig folyt a harc, s végül az egyház győzött. Brestovacon kompromisszummal fejeződött be úgy, hogy 1878-ban felekezeti és községi iskola is működött a községben. Bogojevón (Gombos) két évig harcoltak egymás ellen. Tordán becsületbeli per lett a küzdelem vége; a helyi plébános állítólag úgy nyilatkozott, hogy jobban tette volna az állam, ha iskolák helyett kocsmákat vagy magtárakat épít, útoljára is arra fognak használtatni.

Az iskolák jellegének meghatározása után a kalocsai egyházmegye 119 községéből 110-ben maradt meg a népiskola felekezeti jellege, 8 vált községivé és egy államivá. A Bánátban 28 községi és 184 felekezeti iskola működött ebben az időben.

A Bácskában 1869-ben 468 tanteremben folyt az elemi iskolai oktatás, ebből 211-ben 304 tanítóval magyarul. A megye 57 községében működött magyar tannyelvű iskola. A Bánátban ugyanakkor 212 népiskolát tartottak nyilván 298 tanítóval és 295 tanteremmel. Magyar nyelven 49 iskolában tanítottak. A Szerémségben két magyar iskoláról tudunk ezekben az években: az 1840-ben Csakovácon (Čakovci) és az 1859-ben Apátiban (Opatovac) megnyitott népiskoláról.

A Bácskában az új rendszer bevezetésének első éveiben a népiskolák száma nem növekedett gyorsan, mert 1874/75-ben 266 iskola működött a megyében, ellenben 664-re emelkedett a tanítók száma. Ebből az következik, hogy a tantermek száma is megnövekedett. Jóval gyorsabban növekedett az iskolák száma a Bánátban, ahol már 1876/77-ben 308 iskolát

említenek, ami közel százzal több mint nyolc évvel azelőtt volt. Egy protestáns magyar iskoláról tudunk a Szerémségben is ezekben az években.

Az iskolák jellegének megállapítását követte a helyi iskolai hatóságok megválasztása. A katolikus iskola hatósági szervei az egyházmegyei, a közös iskoláké pedig a megyei tanfelügyelőség. Helyi hatóságaik a helyi iskolaszék, az államiaknál a gondnokság. A községeknek az iskolák jellege szerint kellett hatóságaikat megválasztani. A helyi hatóságok széles hatáskörrel voltak felruházva. Ezek a testületek irányították valójában a helyi iskola közigazgatását a tanítóválasztástól a pedagógiai szakmunka ellenőrzéséig és az anyagi ügyek megszabásáig, vagyis az iskolaszék irányította az iskola életét, holott tagjai a legtöbb esetben tudatlan, iskolázatlan emberek voltak, akik úgy tartották, hogy beleszólhatnak a tanítók magánügyeibe is, s ezzel sokszor megkeserítették az életüket. Később szűkítették az iskolaszék hatáskörét, főleg a pedagógiai tevékenységbe való beavatkozást. Az iskolaszék elnöke s egyben a felekezeti iskola igazgatója a mindenkori plébános, a közös iskolák élén pedig egy választott személy. Az igazgató hivatalból tagja volt az iskolaszéknek.

A helyi hatóságok munkáját a megfelelő tanfelügyelőség ellenőrizte, de a tanfelügyelők munkája nem elégítette ki az oktatás szakszerű igényeit sem állami, sem egyházi téren. Az egyházi tanfelügyelők teológiai, a világiak pedig legtöbb esetben jogi végzettségükkel nem értettek a tanügyi dolgokhoz. Nagyon ritkán került szakképzett és a nevelői munkában eredményesen működő tanító a tanfelügyelőség élére, az egyházi iskolákban pedig éppenséggel nem. A századforduló pedagógiai szakirodalmában komoly bírálatok hangzottak el a tanfelügyelőség munkájáról, és nyíltan szóvá tették, hogy a tanfelügyelők nem értenek a neveléstanhoz, a jogász tanfel-

ügyelők pedig elbürokratizálják a tanfelügyeletet, a tanító-ságot meg egyszerűen lenézik.

Szerencsésebb helyzetben voltak a közös iskolák a Bácskában és a Bánátban, mert a megyei tanfelügyelőségek megszervezésétől az első világháború végéig kiváló pedagógusok irányították a megyék tanügyét, és az szemmel láthatóan javult. Jórészt az ő szervezőképességüknek köszönhető, hogy a tantermek száma a Bácskában 1874/75-ben 624-re, a tanítóké pedig 664-re emelkedett, míg a Bánátban a tantermek száma 1867/68-ban 552-re, a tanítóké meg 539-re gyarapodott.

A népoktatási törvény hat évre emelte az elemi iskolai oktatást, és bevezette a kötelező hároméves ismétlő iskolát. A két részre osztott kötelező iskola hat osztályát a 6–12 éves gyerekek, a háromosztályos ismétlő iskolát pedig a 12–15 évesek látogatták. A törvény a hatosztályos iskola heti tanítási idejét 20–25 órában állapította meg, beleértve a hit- és erkölcsstant is. Nem számították be a heti órarendbe a testnevelést és a mezőgazdasági, illetve a kertészeti gyakorlatokat. Szerdán és szombaton csak félnapos tanítást tartottak, a délutánokat pedig a mezőgazdasági, illetve kertészeti gyakorlatok megtartására használták ki. Az ismétlő iskolában télen 5, nyáron pedig heti 2 óra volt a heti órák száma. Azok a tanulók, akik tovább szándékoztak tanulni, a negyedik osztály sikeres elvégzése után beiratkozhattak a felsőbb iskolákba. Az iskola-kötelezettség ezzel nem szűnt meg számukra, legalább két osztályt kellett elvégezniük, hogy attól mentesüljenek.

A hatosztályos iskolát 1870 őszén kellett az előírások szerint bevezetni.

A törvény kimondta, hogy a tanító egy osztályban csak 80 gyermeket taníthat. Ha ezt az előírást betartották volna, akkor a Bácskában 1874/75-ben a 77321 tanköteles gyermek oktatására a mindennapi iskolában 966 tanteremre és ugyan-

annyi tanítóra, a Bánátban pedig a 67319 tanköteles számára 841 tanteremre és tanítóra lett volna szükség. Ennyi pedig sem az egyik, sem a másik megyében nem volt. A polgári társadalom az iskolai férőhely kérdését nem tudta, de nem is akarta megoldani.

Elvben tehát a népoktatás a hatosztályos mindennapi népiskolán alapult, a széles néprétegeket azonban legfeljebb a négy elemi osztály érdekelte. A négy elemi osztályra épült a középfokú oktatás is. Ebből pedig az a visszás helyzet alakult ki, hogy a hatosztályú elemi iskola négyosztályúra sorvadt. Nehezen tört magának utat a hatosztályú mindennapi iskola még az állami tanítóképzők szerves részét képező gyakorló iskolákban is. Szabadkán az 1871-ben megnyitott állami tanítónőképző gyakorlóiskolája harminc évig négyosztályúként működött, s csak 1901-ben fejlesztették hatosztályúvá. Gyakrabban szervezik a hatosztályú népiskolákat a falvakban, mint a polgári és középiskolával rendelkező városokban. Hasonló a helyzet az ismétlődő iskolákkal is. Hozzájárult mindehhez az iskola- és tanítóhiány, a tankötelezettek beiskolázásának elnéző kezelése és az iskolahálózat kibővítésére és korszerű felszerelésére hiányzó anyagi alap.

A tankötelezettek összeírásának lanyha kezelésére mindkét megyében panaszkodnak a tanfelügyelők, bár az összeírottak száma állandóan növekszik, és emelkedik a tanítók száma a tantermekével együtt. A Bánátban 1884-ben a tankötelesek száma 81726, a tantermeké 632, a tanítóké 635. Az összeírt tanulók 78%-a jár rendszeresen iskolába. A Bácskában az önálló népiskolák száma 338-ra emelkedett 885 tanítóval és 108303 összeírt tanulóval. Ezzel közül 85% jár rendszeresen iskolába.

Ilyen körülmények között a hatosztályú népiskola nem tudott kibontakozni. Osztott iskola az 1906/7-es tanévben na-

gyon kevés van országszerte. A Bácskában a 352 iskola közül csak 9 iskola teljesen osztott, 192 részben osztott és 151 osztatlan. Torontál vármegyében 358 népiskolát tartanak nyilván ebben az évben, ezek közül 15 osztott, 199 részben osztott, 144 osztatlan. Számos vármegyében nincs osztott iskola. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az elemi iskolák V. és VI. osztályát nem nyitották meg. Megnyíltak azok a részben osztott változatban, rendszerint egy tanító vezetése alatt. A Bácskában 267 iskolában szervezték meg az V. és VI. osztályt, Torontálban 293-ban. A Szerémségben ezekben az években 12 magyar iskola működött 26 tanítóval, részben osztott alapon.

Ez a helyzet az első világháború előtt már lényegesen nem változik, a háború alatt meg éppenséggel nem.

Vajdaságban a magyar népiskolák létszámát nem a nacionalizmustól és sovinizmustól áthatott világháborús statisztikai adatokból kell kimutatni a való állapot tisztánlátására, hanem a hetvenes évek elejéről származókból, mert ez az időszak kevésbé van megfertőzve ezektől az „izmusoktól”, és a számok közelebb állnak a valósághoz. Szolgáljon bizonyítékul a Bácskában élő bunyevácok népiskoláinak helyzete az 1906/7-es tanévben. Ebben az évben 4141 bunyevác nemzetiségű tanköteles gyermeket mutatnak ki hivatalosan, de csak egy bunyevác anyanyelvű népiskolát. Ugyanakkor a Bácska 352 népiskolája között 263-ra nőtt a magyar tannyelvűek száma. Tudunkkal jelentősebb telepítések ekkor már nem voltak, és a bácskai magyarság népszaporulata sem volt ennyire aktív.

*

Sajátos jelenség a tanyai iskola. Ezek az iskolák a település központjától tíz-húsz kilométerre vagy még messzebb működnek, mint pl. a zentai határban az egykori Gunaras, Kadvány

települések iskolái, amelyek majd 30 km-re, a kevi és a tornyosi iskolák pedig 22 km-re voltak a várostól.

A tanyavilág kiépülése a XVIII. század végén kezdődik, és a múlt században kialakulnak a tanyaközpontok, ahol már iskolát lehet emelni, de épülnek a központokon kívül is. Vajdaságban a tanyavilág a Bácskára jellemző. A bánáti rónán alig található egy-két tanya. Legelterjedtebb tanyavilága Szabadkának van 160000 holdas határán. Az első tanyai iskola 1832-ben Ludas-pusztán nyílt meg. Magániskola ez 1860-ig, amikor a város veszi át, mivel megkezdte az egytantermes, egytanítós tanyai iskolák építését. 1890-ig 18 vert falú, nádfedeles iskolát épít fel a város határában. Ezután 1906-ig korszerű, modern, sok helyen kéttantermes iskolákat épít, rendszerint kétszobás tanítólakással. 1906-ban a város kihasználja a kormányzat állami népiskola-építési programját, és szerződést köt a közoktatásügyi minisztériummal, hogy a már felépített 32 tanyai iskolát állami kezelésbe adja át, ha az állam hajlandó felépíteni a tanyákon 40 iskolát. Az állam beleegyezett, és a megkötött szerződés értelmében felépített még 32 modern tanyai iskolát. 1912-ben a szabadkai határban 67 tanyai iskola működött. Ezekben az állami iskolákban a tanítás államnyelven folyt.

A Tiszaháton Martonostól Becséig 1906-ig 28 tanyai iskola létesült, ezek közül Zentához tartozott 10. Zombornak 11 tanyai iskolája volt ezekben az években. Jóval kevesebb a tanyai iskola a Bácska középső részében, míg a Dél-Bácskában csak az újvidéki határban található két ilyen iskola. Tanyai iskolákat építettek a kisebb falvak is, pl. Csantavér, Topolya, Bajmok stb. A rendelkezésünkre álló adatok alapján mintegy 115 tanyai iskolát említhetünk meg az első világháborúig Vajdaságban. Rendszerint osztatlan iskolák ezek, ritkábban kéttanítósak, vagyis részben osztottak. Szabadkán a város veze-

tósége már 1869-ben úgy határozott, hogy a tanyákon csak négyosztályos iskolákat nyit. Ehhez tartotta magát az első világháborúig.

A népoktatás szervezésében a törvényben előírt hatosztályos mindennapi iskola csak a falvakban terjedt el valamennyire részben osztott formában. A hároméves kötelező ismétlő iskola ugyan csak a falvakra szorítkozott, de nem örvendett nagy népszerűségnek, mert a gazdasági fellendülés többet várt tőlük. A kilencvenes évek derekától a kötelező ismétlő iskolákat a gazdasági továbbképző iskolák kezdték felváltani, szintén hároméves tartammal. Ezek az iskolák is főleg a falvakban működtek, és a földműves lakosság mezőgazdasági ismereteit igyekeztek korszerűsíteni, bővíteni. Munkájukat a helyi viszonyokhoz alkalmazták, tanítóikat a gazdasági tárgynak megfelelő tanfolyamokon képezték ki. Népszerűbbek voltak a kötelező ismétlő iskolánál. 1906-ig a Bánátban 119, a Bácskában pedig 73 állami gazdasági továbbképző népiskola nyílt meg. Ezenkívül a Bácskában még 28 községi és felekezeti gazdasági továbbképző iskola működött.

*

A századforduló körül a hivatalos iskola még nem jutott el a kiterjedt bácskai tanyavilág minden részébe. A falusi vagy tanyai iskolától távol eső tanyákon a tanyásgazdák maguk szervezték meg gyermekeik oktatását a szállási paraszti iskolában. A maguk kiválasztotta laikus paraszt tanító tanította a legalapvetőbb ismereteket akkor, amikor a mezei munka szünetelt, vagyis a téli hónapokban.

Nem tudjuk, hány ilyen szállási paraszti iskola működött az egyre jobban terebélyesedő tanyavilágban, mert ezeket az iskolákat hivatalosan nem tartották nyilván, a hatósági fórumok

(állam, egyház, község) nem támogatták, működésüket azonban nem akadályozták.

Már a múlt század elején működtek szállási paraszti iskolák, munkájukról azonban keveset tudunk; az iskolatörténetek is ritkán említik őket:

Kettőnek a munkájáról a topolyai tanyákon az etnográfusok jóvoltából valamivel többet tudunk, és létrejöttükről Zöldy Pál így ír:

„Tanulságos – s nemcsak topolyai viszonylatban – a Szutyi István szállásán kialakult iskola tanítójának kiválasztásával kapcsolatos körülmények számbavétele. Az 1890-es évek elején Szutyi István parasztgazda éves tanyást fogadott. A tanyásnak öt apró gyereke volt. Azok közül kettő már ismerte a betűvetést, a harmadikat pedig ráérő idejében és esténként taníttatta a palavessző vezetésére; a másik kettőt olvasni és számolni tanította. A gazdának is voltak iskolaköteles gyermekei, és megkérte a tanyást, hogy az ő gyermekei is részt vehessenek az oktatásban. A tanyás ezután a gazda két fiát is oktatta. A »kisiskolának« hamar híre szaladt a szomszédoknál. Egyik nap is, másik nap is jelentkezett egy-egy újabb szomszéd a gyermekével, hadd tanulhasson az is a többivel. Tíz-tizenkét gyermek is összegyűlt így a tanyás szobájában, mind tanulni akart. A tanyás kezdetben mindegyiknek külön-külön mutatta a betűket. Amikor látta, hogy így fáradságosan megy a munka, a szék ülökéjére írta krétával a betűket, szavakat, a széket ferdén állította, s a gyermekek arról olvasták le azokat. Később az asztal tetejét emelte le (levehető tetejű asztalok voltak), és arra mint táblára írta a számokat és mindazt, amit szemléltetni akart. Tavaszig tartott az iskolázás, valamit minden gyerek tanult. Ezután a tanyás sora úgy alakult, hogy a községbe költözött. Jelenlétét azonban nagyon hiányolták a szülők és gyerekek. Összebeszéltek tehát a környező

családos gazdák, és apró juttatások fejében rávették a tanyást a tanításra. Az a községből járt ki a gyerekekhez és nem is mindennap. Hát ebből a szerény magból csírázott lépésről lépésre Topolyán az egyik szállási iskola” (Zöldy Pál: A laikus néptanító intézmény, Etnografia 1969/1).

Több-kevesebb sikerrel mások is hozzáfogtak ehhez a munkához, de értelmességükkel Lőrík Péter és Tölgyesi Pál magasan kiemelkedtek, és több mint húsz télen át tanítóskodtak, a tanyaiak megelégedésére. Pedig mindketten csak néhány elemi végeztek.

Az iskola rendszerint valamelyik többgyermekes tanyásgazda házában működött egy fűthető szobában, kamrában, melyet asztalokkal és ülőalkalmatossággal láttak el, és a gyermekek addig jártak ide, míg a gazda gyermekei ki nem nőttek az iskolából. Ekkor az iskola másik tanyára költözött.

A tanítás rendszerint Szent Mihálytól (szept. 29.) Szent Györgyig (ápr. 24.) tartott. A tananyagot a hivatalos iskola tankönyveiből vették át úgy, hogy a hangsúlyt az írás-olvasásra, számtanból a négy alpművelet megismerésére fektették, de tanultak egy kevés történelmet, földrajzot no meg hitant is.

A minden előképzettséget nélkülöző paraszt tanító a gyermekekkel együtt bővítette ismereteit, jól ismerte a tankönyvekből a tananyagot, és úgy osztotta be, hogy a gyermekek az évek folyamán a legszükségesebbet valamennyire megismerjék.

A tanítás reggel 8-tól délután 2-ig tartott két rövid szünettel. Lőrík és Tölgyesi a fegyelmet inkább szóval és higgadtsággal tartották fenn, mint pálcával. A testi fenyítést inkább a szülőkre bízták.

Életmódjukban a paraszt tanítók nem különböztek munkástársaiktól, de a téli hónapokban valamivel jobban éltek, mert

a tanítás állandó kerestet biztosított nekik. Jövedelmüket élelmiszerben és némi készpénzben kapták.

A szállási paraszti iskolák, ha nem is adtak sokat, a gyermekek előtt feltárták a tudás fontosságát, népi tanítóik pedig öntudatlanul is a haladást szolgálták.

Nevelési körülmények a polgári rendszer népiskoláiban

A tantervek tananyagbeosztásukkal, tantervelméletükkel többé-kevésbé megfeleltek a polgári társadalom igényeinek. Mivel az ország urak és papok országa volt, a közoktatás a kiegyezést követő liberalizmustól hamar nacionalista vizekre evezett, a századfordulón pedig a valláserkölcsös nevelés vált vezéreszméjévé. Ennek a felfogásnak a következménye a természettudományi ismeretek lebecsülése.

A magyar polgári iskolarendszer népiskoláiban két eredeti tantervet igyekeztek megvalósítani. Az elsőt 1869-ben adták ki, módosított változatát pedig 1879-ben kezdték alkalmazni, míg az újabbat, korszerűbbet 1905-ben vezették be.

Az 1869-es tanterv a hagyományos tantárgyakon kívül hangsúlyozta a természettani és természetrajzi ismeretek fontosságát, majd a mezőgazdasági ismeretek szükségességét, amelyek segítségével a gyermekek gyakorlatilag ismerkednek meg az iskolakertekben a mezőgazdasági újdonságokkal. Az oktatás feladatát abban látja, hogy az iskola fejlessze ki a gyermek aktivitását, s így tegye képessé újabb ismeretek elsajátítására, hogy ezáltal cselekvő emberré váljék.

Az 1905-ben kiadott tanterv az iskola legfőbb feladatának a valláserkölcsi nevelés kifejlesztését, a gyermek gyakorlati életre való nevelését és a nemzeti műveltség elsajátítását tartja. A gyakorlati nevelésnek elő kell készítenie a gyermeket az életben előforduló nehézségek leküzdésére, ezt pedig csak erkölcsi és szellemi önállóságának fejlesztésével érheti el. Módszertani utasításaiban a gyermek tevékenységét a gyermeklélektan érdeklődési fokozatai szerint kell művelni, kezdve a játékszerekkel, szemléltetéssel, kísérletekkel és gyakorlatokkal. A természettudományokat mégis alárendelte a vallás-erkölcsi nevelésnek, és megfosztotta a tudományosságtól.

A tantervek megvalósítása azonban igen sok nehézségbe ütközött még századunkban is.

A népművelés fejlesztésének, a tudatlanság felszámolásának alapfeltétele a kötelező népoktatás, a korszerűen felszerelt népiskola, a jól képzett és anyagilag biztosított tanító.

Vajdaságban a kötelező népoktatás bevezetése után ezek az alapfeltételek nem voltak meg minden esetben. A megyék ugyan a század elejére kiépítették iskolahálózatukat, és megnövelték tanítóságuk számát, a tankötelezettséget azonban lanyhábban hajtották végre. Ez késleltette az írástudatlanság felszámolását, de a tanítóságnak sem biztosította a megfelelő anyagi ellátást.

Az általános tankötelezettség első legfontosabb előfeltétele a gyermek szociális ellátottsága. Erről pedig a polgári társadalom nem gondoskodott, de ez nem is volt célja. Ezekre ment azoknak az alig felcseperedett gyermekeknek a száma, akik maguk kényszerültek megkeresni mindennapi szükségleteiket, és munkát vállaltak. Legtöbbször a mezőgazdaságban, főleg a kiterjedt tanyavilágban és gazdagabb falvakban szegődtek el már 6–7 éves korukban liba- vagy disznópásztornak, a valamivel idősebbek kisbéresnek, a pusztákon pedig bojtár-

nak. Nincs olyan hatalom, amely ezeket a gyermekeket iskolába kényszeríthette volna. A megyék izmosodó gazdasági élete, különösen a tőkés termelésre áttért mezőgazdaság egyre több munkaerőt igényelt, ezt viszont úgy lehetett biztosítani, hogy az iskolaköteles gyerekeket is munkába állítják. Itt kell keresni a tankötelezettség lagymatag végrehajtásának okait, nem pedig a tantermek hiányában, ahogy századunk elejéig, a gazdasági helyzet megszilárdulásáig hangoztatták.

A népiskolák felszerelését illetően először a szabadkai Állami Tanítónőképző gyakorló iskoláját kell megemlíteni, mert megnyitásától, 1871-től rendelkezik a korszerű pedagógia igényeit kielégítő felszereléssel és mintául szolgálhat a többi népiskola felszereléséhez. Iskolai bútorzata mindenben kielégíti a kor pedagógiai igényeit. Taneszközei közül falitáblák, növénytani, vegytani, fizikai gyűjtemények egész sora áll a tanulók rendelkezésére, azonkívül térképek, földgömbök, solarium, planetárium található az iskola szertáiraiban. A tanítás első napjától működik az iskolai könyvtár, amelynek fejlesztésére az intézet költségvetésében évente meghatározott összeget irányoznak elő. Végeredményben mintaiskola ez, és a megye többi iskolájának is hasonló felszereléssel kellene rendelkeznie. De hát ez csak egy eset! A megyék iskoláinak még sokat kell várni hasonló felszerelésre. Ugyanez évben Szabadka belterületi iskoláiban még elegendő pad sincs. Még rosszabb a helyzet a szabadkai tanyai iskolákban, ahol a tanulóknak még tankönyveik sincsenek. Sok esetben a tanító is csak a tanfelügyelői látogatástól félve szerezte be magának a tankönyvek egy részét. Ha itt-ott akad egy földgömb, az állandóan szomszédol, azaz viszik egyik iskolából a másikba – olvashatjuk a tanfelügyelői jelentésben. Iskolai könyvtárakról még a városi iskolákban sincs szó. Ez lenne a másik véglet. De van egy középút is!

A megye falusi iskolái a hetvenes években még gyengén vannak felszerelve taneszközökkel, de a helyzet állandóan javul. A kilencvenes években már a legtöbb iskolában léteznek a legszükségesebb taneszközök, és növekszik az iskolai könyvtárak száma. Csantavéren az iskolai könyvtár 1872-ben alakult meg, taneszközökben azonban ez az iskola sem valami gazdag 15 térképpel és egy földgömbbel 1896-ban. Vannak ennél jobban felszerelt iskolák, melyekben számológép, faliolvasótáblák, mértékegységek, természetrajzi gyűjtemények segítették elő az oktatás eredményességét.

Jobb a bánáti iskolák felszerelése. Már 1868/69-ben azt olvashatjuk, hogy a megye iskoláiban 10 iskolai könyvtár működik, és a 295 tanteremben 186 térkép áll a tanulók rendelkezésére. Öt év alatt a taneszközök száma megsokszorozódott. 1874-ben a 365 tanteremben 711 térkép, 340 fali olvasótáblagyűjtemény, 247 földgömb, működött 57 iskolai könyvtár, 61 testgyakorló tér létezett. 33 tanodának volt tornaiskolája, számos természetrajzi gyűjteménye. Az 1876/77-es tanévben a rendszeresen iskolába járó 47351 tanuló közül már csak 9701-nek nincs tankönyve. Szépen fejlődött az iskolai könyvtárak száma: 1883/84-ben 190 iskolai könyvtár működött a megye területén 24233 kötettel.

Az iskolák felszerelése a Bácskában és a Bánátban lassan gyarapszik ugyan, de nem halad együtt a fejlődő pedagógia igényeinek növekedésével. Ennek következtében még századunk elején sem beszélhetünk korszerűen felszerelt népiskolákról.

Nagy akadálya az oktatás és nevelés eredményességének az iskolák túlszűfolttsága, továbbá a rendszertelen beiratkozás. Legszűfoltabbak az I. osztályok. A népoktatási törvény kimondja, hogy egy tanító 80 gyermeknél többet nem taníthat, de az I. osztályokban a beiratkozottak száma rendszerint meg-

haladja ezt a számot, és sokszor eléri a 100–120-at is. A rendszertelen beiratkozás következménye a nagy lemorzsolódás az I. osztályban.

A jó tankönyv az oktatásban fél eredmény. A népiskolai tankönyvekről a közoktatásügyi minisztérium gondoskodott. A hetvenes–nyolcvanas években a magyar tankönyvírás már leküzdötte kezdeti nehézségeit, és a szerzők önálló munkára törekedtek, bár a külföldi hatásoktól még sokáig nem szabadultak meg.

A népiskolák legtöbbször használt tankönyvei az olvasókönyvek voltak. Ezek közül mutatjuk be a mi iskoláinkban leginkább használt Gáspár–Kovács-féle olvasókönyvet. A II. osztályban használt olvasókönyv kerete: leírások, mesék, regék, elbeszélések, beszélyek, példabeszédek, közmondások, dalok, énekek, gyermekvilág, vallásos énekek, imák stb. Ez a kerete a III. osztályos olvasókönyvnek is azzal a különbséggel, hogy a Történelmi és a Jellemvonások című szakasszal bővül. Az V. és VI. osztályos olvasókönyv szerkezete: a) elbeszélések, mesék, regék, példázatok és leírások, b) érzelmi képek és jellemvonások, c) föld- és néprajzi leírások, d) természetrajzi és természettani képek, e) a háztartás, ipar és forgalom köréből, f) oktatások, példabeszédek, közmondások, g) dalok, énekek, h) talányok.

A korabeli kritika ezt a tankönyvet igen szépen fogadta, de aláhúzta, hogy az olvasókönyv forrásai ismét idegenek, mint Rostow, Diesterweg, Auerbach és mások, bár maguk a szerzők sok jeles olvasmányt szerkesztettek. Felveti a kritika azt is, hogy az ily idegen átültetésekkel elérik-e a szerzők céljukat, a nemzeties érzelmek kifejtését.

Az anyanyelv tanítása volt a népiskola alsó osztályaiban a tanítás központja, itt foglalkoztak vele legtöbbször. Az anyanyelvi képzés azonban nem szorítkozik pusztán az alsó osztá-

lyokra, helyet kap a felső osztályokban is, de nincs központi szerepe. A felső osztályokban a történelemtanításon van a hangsúly, ehhez kapcsolódik bizonyos formában a többi tantárgy is.

Nehéz helyzetben voltak a történelemkönyvek szerzői, mert itt hazait és eredetit kellett adni. Elvileg állást kellett foglalni a kiegyezéssel megváltozott politikai viszonyok közepette. Ezzel pedig a fejletlen magyar történelemtudomány maga sem volt tisztában. A kiegyezés utáni történelemírás arra törekedett, hogy a kiegyezéssel beállott helyzetet igazolja. A történelemkönyveket a kiegyezés után a megalkuvó, alkalmazkodó szellem jellemzi.

A század elején kiadott tankönyvek koncepciójukban és tartalmukban a nacionalista és valláserkölcsi nevelés szemléletéből indultak ki, és a polgári társadalom érdekeit szolgáló világnézetet hirdették. Szilágyi Gyula a Néptanítók Lapjában ismerteti Mócsy Antal és társainak az osztatlan népiskolák III–IV. osztálya számára írt négykötetes „Olvasó, és tankönyv”-ét. „Az uralkodó osztály áhítatos tisztelete – írja –, a kizsákmányoló gazdasági rendszer Isten által elrendelt változhatatlansága, királyhűség, képtelennél képtelenebb »csodák« elhitése a vallás örve alatt, jellemzik ezeket a tankönyveket... Az emberiség nagy munkásai helyett a szentek misztikus életrajzát, az iskola és tudás helyett a templom és vallás magasztosságát zengi... Összehúzták a tananyagot annyira, hogy nem maradt egyéb, mint írás–olvasás, egy kis számtan, kevés földrajz és történet és sok-sok katekizmus...” (Bihari Mór és társai: A szocialista tanítómozgalom Magyarországon 1900–1920. Kossuth Könyvkiadó, 1958. 26. lap).

A század eleje nem bővelkedett jó tankönyvekben. Ha itt-ott akadt is egy jól megszerkesztett tankönyv az állami iskolák számára, szemlélete nem térhetett el az említettektől.

Állami tanítónőképző Vajdaságban

A népoktatási törvény külön gondot fordított a tanítóképzésre, mert abban látta elveinek, alapgondolatainak megvalósulását. Három évre emelte fel a törvény a tanítóképzés időtartamát, és megszüntette a korábbi években felállított kétéves tanítóképzőket. Vidékünk három kétéves tanítóképzője közül a zombori szerb egyházi képző fejlődött tovább, míg a Bach-korszakban megszervezett mitrovicai szerb és verseci német képzők megszűntek.

Húsz állami tanítóképző felállítását irányozta elő a kormány, hogy a haladó polgári pedagógia elveinek alkalmazásával mintaképpé váljanak a felekezeti tanítóképzők előtt. A húsz közül kettőt a tanítónők képzésére nyitottak meg, az egyiket Szabadkán 1871-ben.

A megreformált tanítóképzők szervezésére vonatkozó előírások kimondták, hogy a gyakorlóiskola szerves része a képzőnek, és vele egy igazgatás alatt végzi feladatát, az intézet pedig a tanulók elhelyezésére szolgál. Ennek alapján a kormányzat megkövetelte, hogy a tanítóképzők számára emelt új épületekben, mind az államiakban, mind a felekezetiekben, a képző, gyakorlóiskola és az intézet egy tető alá kerüljenek. Szabadkán ez egy régi épületben történt meg 1873-ban, átmeneti jelleggel, majd 1898-ban véglegesen. Ekkor készült el a tanítónőképző impozáns épülete, amely minden téren eleget tett az előírásoknak, gazdag és korszerű felszerelésével pedig mindenben kielégítette a korabeli pedagógiai követelményeket.

Oktató-nevelő munkáját a tanítónőképzők számára 1869-ben kiadott tanterv utasításai alapján szervezte meg. Az utasítás előírta, hogy a tanítóképezdei tanítás a népiskolai tanítás

előképe legyen, és művelt, széles látókörű, a tanítás anyagát jól ismerő, a neveléstanban, lélektanban, logikában, különösen a módszertanban jártas tanító kerüljön ki a modern tanítóképzőből.

Működésének első tíz évében ez az iskola, leküzdve a kezdeti nehézségeket, megerősödött, és tekintélyes intézetté vált.

A hároméves tanítóképző a felgyorsult általános fejlődésben nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Nem tudta biztosítani a kellő műveltséget, ennek megszerzésére a három év kevésnek bizonyult. A tanítók szakképzettsége sem elégtette ki a fejlődő pedagógiai követelményeket, ezért erősen bírálták.

Figyelembe véve a hároméves tanítóképző fogyatékoságait, 1881-ben a közoktatásügyi minisztérium az előkészítő osztály bevezetésével négy évre emelte a tanítóképzést.

Az 1881-ben kiadott tanterv a korábbi tananyagot négy évre osztotta fel. Az új tanterv a tanítót gyakorlatiasabbá igyekezett nevelni. Ezt számos tanfolyamon kellett volna elérni. A sokféle tanfolyam ránehezedett a tanítóképzésre, és háttérbe szorította alapvető feladatát, a tanítói hivatásra való nevelést.

A szabadkai tanítóképző tantestülete, mérlegelve a hivatalos helyről javasolt tanfolyamok fontosságát, csak a kimondottan női jellegűeket szervezte meg, mégpedig keveset. Nagyobb gondot fordított a tanulók önállóságának fejlesztésére, és fokozatosan bevezette őket a város kulturális életébe. Így elérte, hogy sokoldalú órán kívüli kulturális tevékenységével a város egyik művelődési gócpontjává vált. Ezzel a lépésével az iskola tantestülete valamelyest megelőzte az 1903-ban meghozott új tantervet, amely a háttérbe szorított oktató-nevelő munkát visszaállította az őt megillető helyre. Kimondta, hogy a tanítóképző nem lehet más, mint szakiskola, tanulóit pedig

kizárólag a tanítói hivatásra kell nevelni, hogy teljes tudásukkal szolgálhassák a népiskolát.

Sokat tett a négyéves tanítóképző a tanítók korszerű kiképzéséért, mégis erősen bírálták, és megreformálását követelték. Elsősorban azt rótták fel, akárcsak a hároméves tanítóképzőnek, hogy nem tud lépést tartani a gyors ütemű általános fejlődéssel. A haladó pedagógusok többsége a nyolcosztályos középiskolára épített kétéves tanítói akadémiában látta a jövő tanítóképzését, és ennek megvalósítását követelték. Mindehhez kellő szakképzettségű tanárookra volt szükség, akikből továbbra sem volt elegendő, és minden maradt a régiiben.

A tanítóképzők tanulói többségükben, főleg a leányok, a társadalom középrétegeiből kerültek ki. Ez a helyzet a szabadkai tanítónőképzőben is. Falusi és vagyontalan családok ekkor még nemigen iskoláztatták leánygyermeküket.

Az állami tanítóképzőkben mindig a magyar nemzetiségűek voltak túlsúlyban. A szabadkai tanítónőképzőbe a hetvenes évek végétől kezdve nagy számban jártak zsidó származású tanulók is. Tanultak itt még szerbek, horvátok, románok és csehek. 1892-től kezdve a magyar tannyelvű tanítóképzőkben a nemzetiségi tanulók saját anyanyelvükön is szerezhettek tanítói oklevelet. A kimutatások szerint a szabadkai tanítónőképzőben szép számban nyertek oklevelet a nemzetiségi tanulók.

A tanulók többségét az intézetben (a kollégiumban) helyezték el. Még a helybelieknek is ritkán engedélyezte az iskolát eltartó minisztérium az intézeten kívüli lakást.

A polgári iskola

A polgári iskolát a XVIII. században hozták létre a fejlett nyugati államok, de nem tudták iskolarendszerükben határozott helyre állítani. Helyét az elemi iskola és a gimnázium között keresték. A magyar népoktatási törvény nem minősítette középiskolának, hanem a népoktatáshoz osztotta be. Céljáról és feladatáról a polgári iskolák számára 1869-ben hozott tanterv sem szól. A népoktatási törvény azonban kimondja, hogy minden ötezer lakosnál nagyobb település köteles polgári iskolát nyitni. Csak az 1879-ben meghozott új tantervben olvasható, „... hogy a polgári iskola célja a közéletre tartozó olyan általános műveltség nyújtása, amelyre a tudományos pályára nem törekvő jobb módú állampolgárnak szüksége van” (Dr. Simon Gyula: *A polgári iskola létrejötte és fejlődése Magyarországon 1919-ig*, Pedagógiai Szemle, Budapest, 1972, 9. sz. 817.).

A polgári iskolát a törvény a népiskola négy alsó osztályára építette. A fiúk iskoláztatását a polgári iskolában hat, a leányokét négy évben szabta meg. A hatosztályos polgári iskola nem vált be. Annál inkább elterjedt a négyosztályos, melyet az állam különösen a nemzetiségi vidékeken nagy számban nyitott meg. Századunk elején már nem volt város polgári iskola nélkül, de megnyíltak a nagyobb falvakban is. Amikor vidékünket az egyház, főleg a kalocsai érsekség elárasztotta a zárdai leányintézetekkel, számos zárdában nyitottak polgári iskolát. Az állam nem tért el a polgári iskolák számának növelésétől, mert velük akarta tehermentesíteni a gimnáziumot az alsóbb társadalmi rétegek gyermekeitől.

Vidékünkön, mint általában, a városokban nyitották meg először a polgári iskolákat. Zenta város vezetősége 1870 júni-

usában hozott határozatot egy hatosztályú polgári iskola megszervezéséről. A századfordulóig a Bácskában tíz polgári iskolát nyitottak, de nyíltak a Bánátban is. Zömükben a századforduló után nyíltak meg, és az I. világháború végéig Vajdaság területén 31 működött. Legtöbb polgári iskolában magyar nyelven folyt a tanítás, de voltak nemzetiségi nyelvűek is.

*

A magyar polgári iskolarendszerben a népoktatási törvény tette meg az első lépéseket a korszerű nőnevelés felé. Megnyitotta a tanítónőképzőt, majd a polgári iskolát a leányok számára.

A polgári iskola négy osztályára épült tanítónőképző hosszú tartama és az iskoláztatás költségei miatt a legtöbb leány számára elérhetetlen maradt. Újabb leányiskolák megnyitásáig maradt tehát a leánypolgári, amelynek befejezésével könnyen elhelyezkedhettek a gazdasági életben vagy kisebb hivatalokban. A leánypolgári egész megléte alatt nagy népszerűségnek örvendett a középosztály leánygyermekai között. Ez tűnik ki abból is, hogy a Bácska legkorábban megnyitott tíz polgári iskolája közül hat leányiskola volt. Számuk az újabb polgári iskolák megnyitásával még növekedett.

1875-ben újabb típusú iskolával bővült a magyarországi polgári nőnevelés, a felsőbb leányiskolával. Célja ennek az iskolának az volt, hogy a nőket élethivatásukra készítse elő, és olyan általános műveltséget nyújtson nekik, amelyre szükségük van, másrészt, hogy megközelítsék a férfiak gimnáziumban és a reáliskolában szerzett műveltségét. A felsőbb leányiskola a népiskola VI. osztályára épült hatéves iskolának indult. Felépítésével és általános műveltséget nyújtó, a német és a francia nyelv tanítását tartalmazó tantervével olyan tan-

intézet volt, amely a megélhetési lehetőségeket kereső leányoknak nem felelt meg.

Tartományunkban Becskereken és Szabadkán nyitottak a század elején magyar nyelvű felsőbb leányiskolát.

A gimnázium a leányok előtt az 1895-ben meghozott miniszteri engedély alapján nyitotta meg kapuit, amikor az egyetem orvosi, bölcsészeti és gyógyszerészeti karán engedélyezték a nők továbbtanulását. Mivel az egyetemi tanulmányok folytatására csak gimnáziumi és reáliskolai végzettség jogosított, a leányok a gimnáziumban magántanulóként tehettek érettségi vizsgát. Gimnáziumi tanfolyamokat a leányok számára a felsőbb leányiskolák mellett szerveztek.

A felsőbb leányiskolát 1916-ban átszervezték úgy, hogy a négyosztályú alapra három típusú iskola épült: a háromosztályos felső leányiskola, az ugyancsak háromosztályos felső kereskedelmi iskola és a négyosztályos leánygimnázium. Életképes csak a négyosztályos leánygimnázium maradt, mert csak ez jogosított egyetemi tanulmányokra. A szabadkai felső leányiskola a háború alatt kezdett gimnáziummá átalakulni.

A leányok számára megszervezett középfokú oktatás tág teret nyitott a pályaválasztásra, mert egymás után nyíltak meg az olyan négyosztályú alapra épített középfokú befejező iskolák, melyeket a leányok is elvégezhettek. Pl. különféle művészeti irányú tanintézetek, egészségügyi iskolák, rövidített kereskedelmi tanfolyamok stb., melyek lehetővé tették az önálló keresetet. Egyetemre ugyan az I. világháború végéig kevés leány jutott, de a különféle középfokú végzettséget biztosító intézetek egész sora nyílt meg előttük, és így a fejlődő tőkés világ fokozottabban használhatta ki fizikai és szellemi képességeiket.

Gimnáziumaink

A nyolcosztályos főgimnáziumot az Entwurf hozta létre, és a világoosi fegyverletétel után vezette be a magyar iskolarendszerbe. Az Entwurf nem ismerte el a hagyományos hatosztályos főgimnáziumot. Helyette a négyosztályos al- és a nyolcosztályos főgimnáziumot írta elő. A vajdaságiaknak ezek után az al- és a főgimnáziumok között kellett dönteniük. Anyagi okokból az algimnáziumok mellett döntöttek. A hagyományos főgimnáziumok oktató-nevelő munkáját úgy szervezte át a kormány, hogy megszüntette az osztálytanítást, és bevezette a korszerűbb és eredményesebb tantárgytanítást, szakosított tanárokkal. A szabadkai algimnáziumban az abszolutizmus alatt ugyan magyarul folyt a tanítás, de 1855-től a német nyelvet tantárgyként tanították a III. és IV. osztályban. A IV. osztályban a történelmet is németül tanították.

A vajdasági városok megértették a gimnáziumok fontosságát, és a Bach-rendszer bukása után, a hatvanas évektől kezdődően egymás után fejlesztik fel algimnáziumaikat nyolcosztályos főgimnáziumokká, újabbak megnyitásával pedig növelik számukat. Szabadkán 1861-ben nyitják meg a felső osztályokat. 1869-ben Zomborban nyitnak magyar–szerb nyelvű algimnáziumot, de ez csak 1872-ig működött. 1876-ban a becskerekai algimnáziumot emelték főgimnáziumi rangra. Ugyanakkor szervezték át Zentán a polgári iskolát algimnáziummá, amelyben a század végéig megnyíltak a felső osztályok is. Ezeket követték a későbbi években a Kikindán, Fehértemplomon és Újvidéken megnyitott magyar tannyelvű gimnáziumok.

Az osztrák mintájú főgimnáziumot a népiskolákat újjászervező Eötvös nem tekintette a magyar polgári társadalom vég-

leges formájú középiskolájának. Terveket dolgozott ki megreformálására, de a végrehajtásban halála meggátolta. Utódai nem fogadták el terveit, és megmaradtak továbbra is az osztály mintájú és a népiskola négy alsó osztályára épült nyolcosztályos főgimnáziumok.

1883-ban hozták meg a középiskolai törvényt, amely két típusú középiskolát ismer: főgimnáziumot és reáliskolát. A törvény szerint mindkét iskola egyenrangú, feladatuk azonos, mivel mindkettőnek elő kell készítenie az ifjúságot a magasabb tudományos képzésre. Jóllehet a törvény ezt így szabályozta, a gyakorlat mást mutatott. A múlt felé forduló, humán tudományokat ápoló latinus főgimnázium maradt továbbra is az uralkodó osztály iskolája. Végzett tanulói az egyetem bármely karán folytathatták tanulmányaikat, míg a természettudományokat fokozottabban művelő reáliskola végzett tanulói csak a műegyetemen tanulhattak tovább. Vajdaságban Pancsován nyitottak főreáliskolát.

A törvény rendezte a középiskolák életét, előírta a tanterveket, meghatározta a heti órák számát. Az alsó osztályokban 26, a felsőkben 28 órát írt elő. Kötelezővé tette a nyolcadik osztály sikeres elvégzése után az érettségi vizsgát, és intézkedett a gimnázium alapítóinak jogairól. Alapítóik szerint lehettek állami, felekezeti és magángimnáziumok.

Az 1883. évi törvény alapján véve előbbre vitte a középiskolák fejlődését, de az egységes középiskolát nem tudta létrehozni.

A főgimnázium oktató-nevelő munkájában jelentős változást hozott az 1879-ben kiadott tanterv. Ez állította az irodalmi művek tanulmányozását az irodalomtanítás központjába. A természettudományokat a haladó emberi szellem termékeinek tartja, és művelődéstörténeti jelentőségüket emeli ki, de mindössze az óraszám 30,9%-át biztosítja tanításukra. A hu-

mán tárgyak az óraszám 62,8%-át tették ki. A tananyag elrendezésében némi módosítással a herbarti elveket követi, ez jellemző az 1899-ben kiadott, az előbbivel lényegében azonos tantervre is.

1844-ben kapta meg végső tartalmát a reáliskoláknak a főgimnáziumához igazodó tanterve, amelyben a természettudományok óraszámja nagyobb, mint a gimnáziumban. A reáliskola 1899-ben meghozott tanterve az előbbihez viszonyítva nem tartalmaz újabb elemet. A reáliskolák nem váltak a gyakorlati életre előkészítő oktatás intézményeivé.

Az 1883. évi középiskolai törvényt nagyon sok bírálat érte. Különösen bírálták a gimnáziumot a latin nyelv túlértékeléséért, a természettudományok háttérbe szorításáért és az általános műveltség vívmányainak mellőzéséért. Reformokra azonban az I. világháború végéig nem került sor.

A középiskolák tanulóinak zöme a városi értelmiségi és egyéb foglalkozású szülők gyermekei közül került ki, míg a falusi gyermekek csak az I. világháborút megelőző években kezdik valamelyest látogatni ezeket az iskolákat.

Vajdaságban a magyar anyanyelvű tanulók tömegesebben a zentai, a becskerekai és a szabadkai főgimnáziumokat látogatták.

Alsó fokú szakiskolák

A kiegyezés után az alsó fokú szakoktatást a kereskedőtanonc-iskolák rendezésére 1872-ben kiadott első szervezési szabállyal kezdték korszerűsíteni. Ez a szabályzat szervezte meg a vasárnapi vagy esti kereskedelmi iskolát, amelyben az

ismétlő iskola tananyagán kívül kereskedelmi szakismereteket tanítottak. Többszöri átszervezéssel ezt az iskolát háromévesre fejlesztették fel.

Az iparostanonc-iskolákat az 1884. évi ipartörvény rendezte. A tanítási idő három évig tartott. A törvény kötelezte a munkaadókat, hogy tanoncaikat rendszeren járassák iskolába, a községeket pedig arra, hogy 40 ipari tanulón felül iparostanonc-iskolákat nyissanak.

Vajdaság alsó fokú szakoktatása nem maradt el az országos átlagtól. Ezek az iskolák főleg a jelentősebb iparral és kereskedelemmel bíró városokban és nagyközségekben alakultak ki önálló továbbképző tanonciskolává, míg a falvak többségében az ismétlő iskolák végezték ezt a feladatot. Torontál megyében 1890-ben hat ipariskola működött; alsó fokú kereskedelmi iskola csak Becskereken, ahol 1880-ban hároméves középfokú városi ipariskolát nyitottak. A Bácskában a városokon kívül mintegy 15 iparostanonc-iskola működött a múlt század végén. Az I. világháború végén 61 iparostanonc-iskolát és 10 alsó fokú kereskedelmi iskolát tartottak nyilván mai tartományunk területén.

A Monarchia nem támogatta vidékünk iparosodását, ezért a magyar kormányzat az ipari káderkérdés megoldását sem szorgalmazta. Az iparostanonc-iskolák számából mégis az olvasható ki, hogy a tőkés termelés legfejlettebb fokán a kisipari termelés fölfelé ívelt ezen az igazi mezőgazdasági jellegű vidéken. Maga az a tény, hogy a Bácskában a századforduló idején 5317 ipari tanulót tartanak nyilván, bizonyítja, hogy az ipari pálya létjogosultságot nyert ebben a földműveléshez ragaszkodó parasztvilágban.

Az alsó fokú szakoktatáshoz tartozik a korszerű mezőgazdasági termelést elősegítő mezőgazdasági iskolák megnyitása.

Már a XVIII. században említenek Torontál megyében mezőgazdasági iskolát Nagyszentmiklóson (ma Sânnicolaul Mare). A korszerű mezőgazdasági iskolák a XIX. század vége felé nyílnak meg mai tartományunk területén, először Adán, majd Szabadkán. Feladatuk az, hogy a kiscgazdák gyermekeit megismertessék a korszerű mezőgazdaságban elért eredményekkel, hogy az iskola elvégzése után visszatérve otthonaikba, példát mutassanak a többtermelés és az egészséges állattenyésztés újabb vívmányainak gyakorlati alkalmazásában. Keveset foglalkoztak ezekben az iskolákban a mezőgazdasági gépekkel, melyeket akkor már vidékünkön is kezdtek használni. Korlátozott kapacitásuk miatt kevés fiatal képeztek ki, és hatásuk nem vált annyira érezhetővé, amennyire szükség mutatkozott.

A Bácskában és a Bánátban ezekben az években vette kezdetét a középfokú kereskedelmi szakoktatás az 1872-ben megszervezett és 1895-be végleges formát nyert felső kereskedelmi iskolák megnyitásával. A polgári iskola négy osztályára épült a felső kereskedelmi iskola hároméves tanfolyammal. Felső kereskedelmi iskolák működtek Újvidéken, Zomborban, Becskereken, Pancsován és Szabadkán.

A kiegyezés utáni évben megnyílt Szabadkán vidékünk első alsó fokú zeneiskolája.

A zeneiskola megnyitásának gondolata már 1800-ban felvetődött ebben a városban. A gondolat mégis csak hatvannyolc évvel később vált valóra a Városi Zeneiskola megnyitásával. Az iskola gyorsan leküzdötte a kezdeti nehézségeket, és a nyolcvanas években már a vidék zenei életének központja. Újabb átszervezésével 1907-ben az iskola olyan fokú elméleti és gyakorlati felkészültséget biztosított tanulóinak, amivel azok megállták a helyüket a zeneakadémián. Közülük jó néhányan beírták nevüket a zenei élet történetébe. Eredményes

tevékenysége a zenei élet kifejlesztésében országos viszonylatban is tekintélyt vívott ki magának.

1906-ban Becskereken magánzenedét nyitottak, majd 1914-ben megnyitották a Városi Zeneiskolát.

Az óvodák

Az óvodai mozgalom iránt a magyar kormány csak a múlt század hetvenes éveiben kezdett érdeklődni, és 1891-ben hozta meg az óvodák rendezésére vonatkozó törvényt. Vidékünkön az óvodai mozgalom jóval megelőzte a törvényt. Szabadkán már 1839-ben szó volt óvoda alapításáról, s 1843-ban meg is nyílt egy magánóvoda. Tartományunkban több óvoda nyílt a Bach-korszakban. A törvény meghozása után számuk gyorsan növekedett, és 1907/8-ban a Bácskában 126, a Bánátban pedig 129 működött. A 255 óvoda közül 240-ben folyt a munka magyar és 15-ben a nemzetiségek nyelvén. Ez természetesen nem felelt meg a lakosság összetételének.

A felelős magyar kormány korszerű alapokra helyezte a tanügyet, de oktatáspolitikáját érdekeinek megfelelően irányította. Ezért különösen Eötvös halála után élesen bírálták a kormányzat iskolapolitikáját. Bírálta a haladó gondolkodású értelmiség, a kibontakozó és szervezkedő munkásság, jelentősebb változásra azonban a dualizmus korában nem került sor.